

# ‘तथापि’चा जिव्हाळा



अंक ४२, जानेवारी-मार्च २०१६

प्रिय सर्व,  
सप्रेम नमस्कार!

मध्यंतरीच्या काळात बरंच काही घडून गेलं. देशाच्या पातळीवर वेगवेगळे पडसाद उमटले, दुष्काळ आणखी तीव्र झाला. दिल्लीत विद्यापीठात दिल्या गेलेल्या घोषणांवरून संपूर्ण देशात गदारोळ उठला. अनेक ठिकाणी विद्यार्थ्यांनी अभिव्यक्ती स्वातंत्र्याच्या मुद्द्यावरून निषेध केला, आंदोलनं केली. नेत्यांच्या राष्ट्रवादाच्या सोयीनुसार बदलणाऱ्या व्याख्या आणि अभिव्यक्ती स्वातंत्र्य याबाबतच्या उलट-सुलट चर्चा आपण ऐकल्या असतीलच. असो. या सगळ्याकडे आपण आपली दिशाभूल न होऊ देता डोळसपणे पाहत असू, एवढीच अपेक्षा.

अंकात नवीन काय, याची उत्सुकता तुम्हा सर्वांना असेलच. तथापिने नुकत्याच आयोजित केलेल्या अपंगत्व आणि लैंगिकता या विषयावरील राज्यस्तरीय बैठकीचा वृत्तांत आणि डॉ. अनिता घई यांची मुलाखत या अंकात प्रकाशित करत आहोत. या राज्यस्तरीय बैठकीच्या निमित्ताने हा अपंगत्व आणि लैंगिकता या विषयावर भर देण्यात आला आहे. नुकत्याच गाजलेल्या आणि सेन्सॉर बोर्डासाठी वादग्रस्त ठरलेल्या अलिगढ चित्रपटाच्या निमित्ताने समलैंगिकतेविषयीचे काही मुद्दे समोर आले. त्यावरही एक दृष्टीक्षेप टाकण्यात आला आहे. चालू घडामोडींवर टिप्पणी द्यायला कमळा-मंजुळाही हजर आहेतच की.

तसंच तथापिने मतिमंद मुला-मुलींच्या पालक व शिक्षकांसाठी तयार केलेल्या ‘शरीर साक्षरता सर्वांसाठी’ या पुस्तकाचा प्रकाशन कार्यक्रमही यावेळी आयोजित करण्यात आला होता. या पुस्तकाबद्दल आणि सम्यक या संस्थेच्या सुरक्षित गर्भपाताच्या सेवांसाठी मार्गदर्शन करणाऱ्या हेल्पलाईनबद्दलही या अंकात जाणून घेऊयात...

आपल्या प्रतिक्रियांची आम्ही वाट पाहत आहोत. पुढच्या अंकात भेटूच, नवीन विषयासह.

सर्व वाचकांना अशी विनंती आहे की, आपण जिव्हाळ्याची वर्गणी वेळेवर द्यायला विसरत तर नाही ना? याची कृपया नोंद घ्यावी.

आपले,  
प्राजक्ता, अच्युत



तथापिचा जिव्हाळा/अंक ४२, जानेवारी-मार्च २०१६

## अंतरंग

### मागोवा

- डॉ. अनिता घई यांची मुलाखत  
‘अपंगत्व आणि लैंगिकता’ राज्यस्तरीय बैठकीच्या निमित्ताने.. २

### शरीर साक्षरता

- मतिमंद मुलं-मुली आणि शरीर साक्षरता ५

### पारगांवच्या पारावरून

- दुष्काळात देशभक्तीचा पूर... ६

### दृष्टिक्षेपात

- ‘अलिगढ’च्या निमित्ताने... - निहार सप्रे ९

### माहितीच्या जगात

- तथापिचे नवीन प्रकाशन - शरीर साक्षरता सर्वांसाठी ११
- सम्यकची ‘मर्जी’ हेल्पलाईन ११
- दिल खोल, चुप्पी तोड... १२



सामार : bamulajha.com

## डॉ. अनिता घई यांची मुलाखत 'अपंगत्व आणि लैंगिकता' राज्यस्तरीय बैठकीच्या निमित्ताने..

मागील ३ ते ४ वर्षांपासून तथापि ट्रस्ट 'अपंगत्व आणि लैंगिकता' या विषयावर काम करत आहे. सामान्य समजली जाणारी मुलं-मुली वयात येतात, त्यांच्या लैंगिक गरजा निर्माण होतात, तसंच अपंग मुला-मुलींच्या बाबतीतही होत असतं. शिक्षण, रोजगार, आरोग्य या मुलभूत गरजांसारखीच लैंगिकता हीदेखील व्यक्तीची एक मुलभूत गरज आहे. या भूमिकेतून तथापि अंध, मतिमंद मुलं-मुली, त्यांचे पालक-शिक्षक यांच्याबरोबर शरीर साक्षरतेविषयी संवाद साधणारा उपक्रम राबवत आहे. या पार्श्वभूमीवर महाराष्ट्राच्या विविध भागांतील लोकांनी एकत्र येऊन अपंग मुला-मुलींच्या लैंगिकतेविषयी खुलेपणाने चर्चा करावी या उद्देशाने दिनांक १३-१४ फेब्रुवारी २०१६ रोजी 'अपंगत्व आणि लैंगिकता' याविषयी राज्यस्तरीय बैठक आयोजित करण्यात आली होती. या बैठकीचा समारोप डॉ. अनिता घई यांच्या मुलाखतीने करण्यात आला. शारीरिक अपंगत्व आणि अनेक आजारांचा सामना करत त्यांनी अपंगत्वाच्या क्षेत्रात त्यांच्या कार्याचा ठसा उमटवला. या निमित्ताने अपंग महिला, अपंगत्व आणि लैंगिकता, अपंग व्यक्ती आणि त्यांचे हक्क, सरकारची भूमिका याबद्दलचे त्यांचे अनुभव आणि मतं यावर डॉ. अनिता घई यांच्या मुलाखतीद्वारे एक दृष्टिक्षेप...

तथापि ट्रस्टचे विश्वस्त आशुतोष भूपटकर आणि साधना व्हिलेज संस्थेच्या संस्थापक सदस्य मेधा टेंगशे यांनी डॉ. अनिता घई यांची मुलाखत घेतली. तसेच सहभागी कार्यकर्त्यांनीही काही प्रश्नांची भर घालून मुलाखत रंगात आणली.

### प्रश्न - कोणकोणती संकटे तुमच्या आयुष्यात आली ?

**उत्तर -** चौसष्ट वर्षांनी आमच्या घरात एक मुलगी जन्माला आली, ती म्हणजे मी. मी दोन वर्षांची झाल्यावर मला पोलिओ झाला. फक्त पोलिओ नाही झाला, त्याच्या आधी छोटे-मोठे आजार झाले. शाळेत असताना हृदयाचा त्रास सुरु झाला होता. औषधं घेत होते, पण इतकं लक्ष दिलं गेलं नाही. मी जेव्हा एम. ए. ला शिकत होते, तेव्हाही मला औषधे चालू होती. पण तोपर्यंत माझं मायट्रल वॅल्व्ह (हृदयाच्या डाव्या ऊर्ध्व व अधर कप्प्यातील द्विदल झडप) खराब झाला होता. पण तेव्हा दिल्लीमध्ये अशा प्रकारचे चांगल्या पद्धतीचे उपचार उपलब्ध नव्हते, तेव्हा दिल्लीतील एका डॉक्टरांनी बॉम्बे हॉस्पिटलला उपचार घेण्याबाबत सुचवलं. मग १९८० मध्ये हृदयाचं ऑपरेशन झालं. १९८८ मध्ये पुन्हा तो वॅल्व्ह खराब झाला. मग पुन्हा एकदा माझ्या हृदयाची शस्त्रक्रिया



चेन्नईमध्ये झाली. तिथल्या डॉक्टरांनी धातूचा वॅल्व्ह बसवला. या सगळ्याचा अर्थ असा आहे की माझा जीव औषधांवर अवलंबून आहे, जर मी दोन दिवसही औषधं घेतली नाही तर माझ्या जीवाची खात्री देता येत नाही.

२००५ मध्ये मी काही उपचारांसाठीच अमेरिकेला गेले होते. तेव्हा तिथे कॅन्सरच्या बाबतीत खूप बोलणं झालं होतं. जेव्हा मी तिथून परत आले, तेव्हा मला असं वाटलं की, आता वय ४० च्या वर जायला लागलंय तर कॅन्सरची चाचणी करून घ्यायला पाहिजे. आता इतकं सगळं झालंय तर कॅन्सर नसेल असं मला मनातून वाटत होतं. तरीही माझ्यात हिंमत अशी होती की त्या दरम्यानच मी वडिलांना म्हटलं की, माझी एकच इच्छा आहे की मला गाडी चालवायला शिकायचं आहे. तेव्हा ते मध्यमवर्गीयच होते, पण त्यांनी गाडी घेतली आणि भावाने शिकवलीही. मी जवळ-जवळ २७ वर्षे गाडी चालवली आहे. मग त्याच गाडीतून मॅमोग्राम टेस्ट करण्यासाठी मी एकटीच गेले होते. वाटलं नव्हतं, पण चाचणी पॉजिटिव्ह आली. ते दोन दिवस मला अजूनही आठवतात. मी कॉलेजला गेले, शिकवलं, पण ते दोन दिवस मी खूप रडले होते. दोन शस्त्रक्रिया झाल्या होत्या. पोलिओ झाला आहेच. लवकरच सर्जरी करावी लागणार होती. उपचार होण्याइतके पैसे आमच्याकडे होते. पण त्यावेळी अनेकांनी आर्थिक मदतीसाठी आणि हॉस्पिटलमधील धावपळीच्या मदतीसाठीही विचारपूस केली होती. त्यावेळी हा आधार खूप मिळाला, जो अशा वेळी खरंच गरजेचा असतो.

### प्रश्न - आणि इतकं सगळं घडूनही तुम्ही इतक्या हसू कशा शकता ?

**उत्तर -** कॅन्सरसारख्या आजारातून मी शिकले की जीवन खूप अमूल्य असतं. आपण असा विचार करायला पाहिजे की, फक्त आपण एकटेच दुखतून जात नसतो, तर इतर लोकांसुद्धा कोणत्या ना कोणत्या कारणाने दुखत झेलत असतात.



दुखःमुळे फक्त रडतच राहिलो तर काहीही होऊ शकणार नाही. २००५ पासून ते २०१६ पर्यंत मी खूप हसून-खेळून आयुष्य जगले आहे. मी पण माणूस आहे. त्रास सगळ्यांनाच होत असतो कधी ना कधी. कॅन्सरची टेस्ट पॉझिटिव्ह आली, ते दोन दिवस मी खूप रडले, पण त्यातूनच शिकलेही. म्हणूनच मी इतकं मोकळेपणाने हसू शकते.

**प्रश्न - प्रौढ मतिमंद मुलांचं कुणाशी एखादं नातं निर्माण झालं तरी त्यात नाकारलं जाण्याची शक्यता असते. याचा त्या मुलांवर किंवा मुलींवर काय परिणाम होतो ?**

**उत्तर -** प्रत्येक व्यक्तीच्या बाबतीत वेगवेगळं घडू शकतं. प्रत्येक वेळी अस्वीकारच होईल किंवा नाकारलं जाईलच असं नाही. माझा जो अनुभव आहे, त्यात आम्ही असा प्रयत्न केला आहे की, मुला-मुलींनी एकमेकांशी गप्पा माराव्यात, डान्स करावा. लैंगिकता म्हणजे फक्त इंटरकोर्स नसतो. शरीराचा प्रत्येक भाग लैंगिकतेशी जोडलेला असतो. लैंगिकता म्हणजे आनंद! मतिमंद मुला-मुलींची लैंगिकता म्हणजे इंटरकोर्स असा विचार करणं गरजेचं नाही. एकमेकांचा हात हातात घेण्यातून आनंद वाटत असेल तर ती सुद्धा लैंगिकताच आहे. या कार्यक्रमात सहभागी झालेले एक पालकच मला म्हणाले की, ते त्यांच्या मुलाच्या लैंगिक समाधानासाठी त्याला वेश्या स्त्रीकडे घेऊन जातात. मला वाटलं की, किती चांगली गोष्ट आहे, ही की स्वतःच्या अपंग मुलाची गरज पूर्ण करण्यासाठी हा पर्याय निवडण्यापर्यंत ते विचार करू शकतात. बॉर्डर लाईनच्या मुला-मुलींची लग्न झालेली मी पाहिली आहेत. त्यांचं आनंदी वैवाहिक जीवन पाहिलं आहे. पण प्रत्येक जोडप्याचा अनुभव हा वेगळा असेल. त्यातही नकारात्मकता ही फक्त लैंगिकतेशी नसते. आपण जर एखादं काम नीट केलं नसेल तरी नकार मिळतो. प्रत्येक वेळी नकारच असेल असं होणार नाही. कधी कधी याबाबतीत स्वीकार सुद्धा अधिक असतो.

**प्रश्न - अपंगत्व आणि स्त्रिया याबाबतीत भारताचं भविष्यातलं चित्र काय असावं असं तुम्हाला वाटतं ?**

**उत्तर -** आपण असं म्हणतो की, सगळ्या स्त्रिया एकमेकींच्या बहिणी आहेत. पण मला असं वाटतं की सगळ्या स्त्रिया एकमेकींच्या बहिणी नाहीयेत. तसं नाहीये कारण जात, धर्म, वर्ग वेगवेगळे आहेत, क्षमता आणि अपंगत्व वेगवेगळं आहे. तरी पण मी स्त्रियांमध्ये एक गुण पाहिलाय, तो हा की हे सारे फरक असूत किंवा नसूत, पण कमीत कमी त्या एकमेकींच्या गोष्टी ऐकून तरी घेतात. कमला भसीन या प्रसिद्ध स्त्रीवादी कार्यकर्त्या आहेत. एकदा त्यांच्या एका मुलाखतीमध्ये कमला भसीन खूप हसत



असतात, गाणी गात असतात. पण एका क्षणी त्या रडायला लागतात. कारण त्यांना असं वाटलं की, मुलींच्या किंवा स्त्रियांच्या अपंगत्वाबद्दलचे प्रश्न माझ्याकडून कसे काय राहून गेले? मी कसा काय याबद्दल विचारच केला नाही? असो.

भारत हा असा देश आहे की जिथं खूप सारे संघर्ष आहेत. केवळ अपंगत्व हा एकच मुद्दा नाहीये. मला असं वाटतं की, ज्या महिला चळवळी आहेत, त्या उपाय शोधू शकल्या नसल्या तरी त्या कमीत कमी एकमेकांच्या गोष्टी जरूर ऐकतात. अपंग व्यक्तींनी अपंग व्यक्तींबरोबरच अपंगत्वाच्या मुद्द्यांविषयी बोलले पाहिजे असे मी मानत नाही, याउलट ज्या व्यक्तींना अपंगत्वाचे मुद्देच माहिती नाहीयेत, त्यांच्याशी बोलणंही गरजेचं आहे. हळूहळू किमान काही लोकांपर्यंत तरी भविष्यात हा विषय पोचेल अशी आशा वाटते.

**प्रश्न - गावाकडे सर्वसमावेशक संस्कृती आणि वातावरण आहे, त्यामुळे गावातील लोकं अपंग व्यक्तींकडे समस्येच्या दृष्टीने पाहत नाहीत. पण शहरांमध्ये अपंग व्यक्तींना मोठं संकट समजलं जातं. असं का ?**

**उत्तर -** कुठेही एका प्रश्नाचं एकच उत्तर नसतं. माझे प्राध्यापक अनिल सदगोपाल यांच्याबरोबर मी दोन वर्षे भारताबाहेर तसंच महाराष्ट्राच्या अनेक खेड्यांमध्ये कामाच्या निमित्ताने फिरले आहे. गावांमध्ये इथं कुणी अपंग व्यक्ती आहेत का असं विचारलं तर कुणीही नाही, असं उत्तर यायचं. पण प्रत्यक्षात अनेक अपंग व्यक्ती गावांमध्ये होत्या. त्या व्यक्ती इतरांना माहिती नव्हत्या, कारण त्या अपंग व्यक्ती कधी घराबाहेरच पडल्या नव्हत्या. मला असं वाटतं की, या प्रश्नाचं असं उत्तर असू शकत नाही की, अपंग व्यक्तींसाठी गावं चांगली आहेत आणि शहरे चांगली नाहीयेत. काही गावांमध्ये शहरांपेक्षा चांगलं वातावरण अपंगांसाठी असेल तर काही गावांमध्ये

शहरांपेक्षा वाईट वातावरण असेल. या प्रश्नाचं असं नेमकं उत्तर असू शकत नाही.

**प्रश्न - शरीर विक्रय (वेश्या) करणाऱ्याकडे जाण्याच्या पर्यायामध्ये नीति-मूल्यांचा, सामाजिक स्वीकाराचा तसेच आरोग्याच्या धोक्याचा पण प्रश्न आहे का ?**

**उत्तर -** कोणती नीतीमूल्यं? स्त्रियांना जाळणं, मारणं, लिंगनिवड करणं ही नीतीमूल्यं आहेत का? शरीर विक्रय करणं हे इतर कामांसारखंच एक काम आहे, व्यवसाय आहे. एक स्त्री आणि एक कार्यकर्ती म्हणूनही मला असं वाटत नाही की, शरीर विक्रय करणं हा गुन्हा आहे. स्वतःच्या मुलाच्या गरजांसाठी आपल्याला त्यांची गरज आहे, तर आपण त्यांनाही सपोर्ट करायलाच हवं ना.

अपंग मुलांना त्यांची लैंगिक गरज भागवण्यासाठी शरीर विक्रय करणाऱ्या स्त्रियांकडे जाण्याचा पर्याय आपण स्वीकारत नसू, तर इतरही खूप पर्याय उपलब्ध आहेत. हस्तमैथुन हा एक चांगला पर्याय आहे. तसंच सेक्ससाठीची खेळणी असतात. कोणत्या प्रकारचा आनंद आपण या मुला-मुलींना देऊ शकतो याचा तसंच काही आर्थिक गोष्टींचाही विचार करावा लागतो. म्हणून मुलांना आर्थिकदृष्ट्या थोडं तरी सक्षम बनवलं पाहिजे. आपण या कार्यक्रमात लैंगिकतेबद्दल चर्चा करत असलो तरी शिक्षण, रोजगार या गोष्टीही जरूरी आहेत. सगळ्या गोष्टींची उत्तरं माझ्याकडे आहेत असं नाही. मी पण उपाय शोधत असते. लैंगिकतेबरोबरच मी काळजी आणि सुरक्षिततेविषयीही बोलते. कारण तीव्र अपंगत्वाबाबत जेव्हा आपण बोलतो, तेव्हा मुलाची किंवा मुलीची सर्व जबाबदारी आईवरच असते, असं समजलं जातं. म्हणूनच किमान दिवसा तरी या मुलांची काळजी घेता येईल, यासाठी दिल्लीच्या आंबेडकर विद्यापीठामध्ये आधार केंद्रे (day care centers) सुरु करण्यात आली आहेत. असे प्रयत्न इतरत्रही व्हायला हवेत.

**प्रश्न - शरीर विक्रय करणाऱ्या स्त्रिया आहेत, तसे मुलींसाठी शरीर विक्रय करणारे पुरुष आहेत का ?**

**उत्तर -** लैंगिक गरज भागवण्यासाठी शरीर विक्रय करणाऱ्या स्त्रियांकडे जाणं हा पर्याय मुलांसाठी आहे, तसंच मुलींनी पण शरीर विक्रय करणाऱ्या पुरुषांकडे जाणं हा पर्याय असू शकतो. पण शरीर विक्रय करणाऱ्या पुरुषांची संख्या कमी आहे. त्यासाठी अशा पुरुषांचा शोध घ्यावा लागेल.

**प्रश्न - डीसएबल (disable) या शब्दासाठी काही पर्यायी शब्द आहेत का? कारण डीसएबल (disable) च्या विरुद्ध शब्द एबल (able) आहे. यासाठी तुम्हाला पर्यायी शब्द सुचवायचा आहे का ?**

**उत्तर -** A person with disability, म्हणजे संबंधित व्यक्तीअपंगत्वाशी जोडलेली आहे. २००६ मध्ये अपंगांचे विधेयक

आम्ही दुरुस्त केलं होतं. या विधेयकातसुद्धा या शब्दाला मान्यता देण्यात आलेली आहे. तसे आणखीही शब्द आहेत. पंतप्रधान मोदिजी 'दिव्यांग' म्हणत आहेत, पण दुसऱ्या बाजूला अपंगांच्या हक्कांचं उल्लंघन तर होतच आहे. Differently able म्हटलं तर वाईट वाटण्याचा काही प्रश्नच येत नाही. कारण सगळे जणच Differently able आहेत. कारण प्रत्येक जण काही बाबतीत सक्षम असतो, काही बाबतीत अक्षम असतो. मला असं वाटतं की, मला लंगडी म्हणा किंवा पांगळी म्हणा, काहीही फरक पडत नाही, पण हक्क तर द्या. फक्त शब्दांबरोबर खेळून चालणार नाही. शब्द आपल्याला माहिती असतात, पण प्रत्यक्षात करायचं तर काहीच नसतं, अशी आपल्या सरकारची स्थिती आहे. आजही विमानाचं तिकीट दिले लं असतानाही

विमानतळावर अपंग व्यक्तीला व्हीलचेअर वेळेवर मिळत नाही. म्हणूनच मी शब्दांना मानत नाही. मला वाटतं की शब्दांना तेव्हाच अर्थ असतो जेव्हा हक्क दिलेले असतात. ते हक्क कुठे आहेत ?

**शब्दांकन - प्राजक्ता धुमाळ**



## मतिमंद मुलं-मुली आणि शरीर साक्षरता

तथापि ट्रस्ट आयोजित 'अपंगत्व आणि लैंगिकता' या विषयीची राज्यस्तरीय बैठक १३-१४ फेब्रुवारी २०१४ रोजी पुण्यात घेण्यात आली. यावेळी मतिमंद मुला-मुलींच्या पालक व शिक्षकांसाठी तयार करण्यात आलेल्या 'शरीर साक्षरता सर्वांसाठी' या पुस्तकाचा प्रकाशन कार्यक्रम करण्यात आला. तसंच 'अपंगत्व आणि लैंगिकता' या विषयावर तज्ञ व्यक्तींची मांडणी व त्यावर खुली चर्चा घेण्यात आली. या बैठकीसाठी कोल्हापूर, यवतमाळ, नाशिक, पुणे, सिंधुदुर्ग, औरंगाबाद, गडचिरोली, सातारा अशा विविध जिल्ह्यांमधून मतिमंद मुला-मुलींचे पालक, शिक्षक, समुपदेशक, कार्यकर्ते सक्रिय सहभागी झाले. मतिमंद मुला-मुलींपर्यंत शरीर साक्षरता विषय पोचवण्यासाठी कोणकोणते मुद्दे महत्वाचे आहेत, त्यासाठी कोणकोणती माध्यमं वापरता येतील याविषयी सहभागींसोबत गटचर्चा घेण्यात आल्या. या चर्चाचा गोषवारा थोडक्यात...

मतिमंद मुलं-मुली आणि शरीर साक्षरता हा विषय अनेकांसाठी नवीन होता. ऐकण्याची उत्सुकता, प्रश्न-उत्तरांतून झालेला संवाद, गटात पुढाकार घेऊन मतं मांडणं या सगळ्यातून पालक-शिक्षकांचा आणि कार्यकर्त्यांचा सक्रीय सहभाग दिसत होता. लैंगिकता शिक्षणाच्या सर्वसमावेशक आणि सकारात्मक दृष्टीकोनातून हा विषय आकाराला आला आहे. मतिमंद मुला-मुलींचं वयात येणं पालक आणि शिक्षक जवळून अनुभवत असतात. त्यामुळे या मुला-मुलींच्या मनात उन्मळून येणाऱ्या लैंगिक भावनांना, प्रेरणांना काहीतरी प्रतिसाद द्यावा लागेल अशी परिस्थिती त्यांच्यासमोर अनेकदा निर्माण होत असते. किशोरवयातील शारीरिक, मानसिक बदल सर्वच मुला-मुलींमध्ये होत असतात. त्यामुळे लैंगिक भावना जाणवणं, त्या व्यक्त करणं या प्रक्रियेतून मतिमंद मुलं-मुलीही जात असतात. म्हणूनच त्यांनाही लैंगिकता शिक्षण देण्याची गरज आहे.

त्यासाठी त्यांच्या क्षमतेनुसार लैंगिकता शिक्षणाची माध्यमं शोधणं आवश्यक ठरतं. अशी काही साधनं, माध्यमं पालकांनी, शिक्षकांनी शोधली आहेत का हे सारं जाणून घेण्यासाठी त्यांच्याशी गटचर्चांच्या माध्यमातून संवाद साधण्यात आला. यातून निश्चितच मतिमंद मुला-मुलींच्या लैंगिकता शिक्षणाचे काही मार्ग सापडले आणि तथापिच्या भविष्यातील कामाला दिशा मिळण्यास सहाय्य झालं.

लैंगिकता शिक्षणाशी संबंधित विविध घटकांवर चर्चा घेण्यात आल्या. ज्यामध्ये शरीराची ओळख, प्रेम, मैत्री, आकर्षण, मतिमंद मुला-मुलींच्या लैंगिक भावना आणि भावनांची अभिव्यक्ती, शोषणापासून सुरक्षितता, वयात येताना मुलांमध्ये आणि मुलींमध्ये होणारे बदल, या विषयांचा समावेश होता. याविषयी खालीलप्रमाणे समजून घेऊ.

### आपले शरीर -

- १) शारीरिक वय - ६ ते ९ या वयोगटातील मतिमंद मुला-मुलींना बाहेरील अवयवांची ओळख, स्वच्छता हे विषय शिकवावेत.
- २) शारीरिक वय - ९ ते १२ या वयोगटातील मतिमंद मुला-मुलींना ठराविक कपडे घालणे, वेगवेगळ्या शौचालयाचा वापर करणे याबाबत माहिती देण्यात यावी.
- ३) शारीरिक वय - १२ ते १५ या वयोगटातील मतिमंद मुला-मुलींना भाषेचा वापर करण्यास शिकवावं. अनोळखी व्यक्तीशी वागण्याच्या पद्धती तसेच चांगला आणि वाईट स्पर्शओळखण्यास शिकवावं. मुलींना मासिक पाळीबद्दल, स्वच्छतेबद्दल माहिती द्यावी.
- ४) शारीरिक वय - १५ ते १८ या वयोगटातील मतिमंद मुला-मुलींना किशोरवयातील शारीरिक बदलांविषयी तसेच लैंगिक

पान क्र. ८ वर



## दुस्काळात देशभक्तीचा पूर...

नमस्कार मंडळी. पारगावावरून बाबीचा समघासवी नमस्कार. अन काही 'थोरांना' तर आक्षी कोपरापासून नमस्कार. तुम्ही म्हणाल बाबीचं काय डोस्कबिस्क फिरलं का काय! आवं आता डोस्क फिरायची न्हाई डोस्की फुटायची वेळ आलीया. आमच्या गावो गावी, तालुक्या, जिल्ह्यात तर रोज राडा चालू हाय. फकस्त त्यो कोरडा हाय. कोरडा कारण त्यो पाणी न्हाई म्हणूनच चालू हाय. इशीवर आलेला टॅकर येस वलांडायच्या आत रिकामा होतोय. गावचे कारभारीच पाणी पळवतेत. आमच्यासारख्या गावाच्या एका कडला रहाणाऱ्या लोकायला तर पाणी म्हणजे शनी देवच. लांबूनच दर्शन. कधी कधी तर दर्शन बी न्हाई. त्या शनी परमानं चार चार पोलीस टॅकरच्या अन टाकीच्या राखणीला ठिवून बी पाणी चोरीला जातंय. एवढी समदी आणीबाणी चालू असताना आपल्या देशातील थोर थोर मंडळी कुटं बीजी हाईत ते तुम्ही रोज टीव्ही वर बगतच अस्चाल. तुमच्या हितंबी काय येगळी परस्थिती नसल म्हणा. शेवटी तुम्ही आमी पुण्या-मुंबई सारखे स्मार्ट थोडेच हाव. चला बगू कमळीं मंजुळी तरी स्मार्ट हाईत का ते...

मंजुळा. (दरवाज्याच्या बाहेरून) भारत माता की जय म्याडम. हाव का घरात ?

कमळा. व्हय. व्हय.. भारत माता की जय. आज काय शनिवारचं अनुपम खेर साहेब आलं का काय अंगात वहिनीसाहेब ?

क. तसं समज.. आगं काय झालं सकाळी सकाळी गेल्ले बाहेर. घरात पाण्याचा टिपूस न्हाय. मग घेतलं टम्बरेल आणि पडले बाहेर. येता येता हिरीवर गेले म्हणलं टॅकर उलथलाय का बगावं हिरीत तर हीर कोरडी ठक.. म्हणलं मरू दे.. हिरीच्या कठड्यावर आपला लक्ष्मबाईचा राम बसला व्हता पेपर वाचित. त्याचं अन एक दोघांचं चाललेलं व्हतं हे भारत माता की जयचं पुराण. ऐकून आशी देशभक्ती भरून आली बग माज्या उरात काय सांगू. असं दाटून आलं की लई जड जड वाटायला लागलं. एकदम कडक, आक्शी अनुपम खेर छाप.

क. व्वा. म्हणजे तू खरी देशभक्त झालीस म्हण की. हे घे सर्टिफिकेट..

मं. आगं फुडं आईक. त्याच पेपर मंदी दुसरी बातमी वाचली तर ती व्हती त्या शनी मंदिराची. बायांनी देवापत्तूर जायचंच कशाला म्हणत व्हते हे आपल्या गावातले पेपरराव. ते ऐकलं अन माजी सटकलीच. देशभक्तीनं आलेला जडपणाच गेला. म्हणलं भारत मातेच्या पोरींना तिच्याच पोरांनी प्रवेश बंदी केलेली ह्या आमच्या गावठी टिकोजीरावांना दिसत न्हाई, पर अनुपम खेर सारख्या आपणच आपल्याला देशभक्त म्हणणाऱ्या लोकायलाबी दिसत न्हाई का काय ? एकाच आईच्या लेकरांत हा भेद कसा काय चालतोय ह्या थोर थोर पद्म लोकायला काय म्हाईत..

क. मंजुळे आज काय नाश्ता केलायस ? एखांदा पुरोगामी न्हाई तर समाजवादी का काय ते गटकावलीस का काय ?

मं. न्हाई गं काल आपण भेटलो होतो तवा तुजं डोकं खाल्लं होतं न्हवं तेच शेवटचं.

क. लईच कंठ फुटलाय आं वहिनीसाहेब आज.

मं. आगं न्हाई तर काय. उठसूट घटना घटना, संविधान संविधान करतेत अन साल दरसाल चाललेला हा खेळखंडोबा ह्यांना दिसत न्हाई ?

क. मंजुळे तुजं जरा जास्तच व्हतंय आं. तू पक्की काँग्रेस न्हाई तर डावी असणार. खरं तर तुला इकास इरोधकच म्हणायला पायजेल.

मं. काय बी म्हण. इकासइरोधी म्हण न्हाई तर देशइरोधी म्हण. माजं आपलं एकच म्हणणं हाय, ह्या हिरीत पाणी कदी येणार ? आरं धुवायला सोडा प्यायला तरी द्या. चार चार कोस चालायचं घोटभर पाण्यासाठी पोरीसोरींनी शाळा अभ्यास सोडून, न्हाय तर पंधरा पंधरा दिवस वाट बगायची त्यो नळ कदी हवा सोडतो ह्याची.

क. आगं जरा वाईच कळ काढ. वाघिणी जुपल्यात माय इंजिनाला मोठ्या सायबांनी. आता बघ तुज्या दारात कसा सडा पडतोय गार गार.

मं. तोंड बघा म्हणाव. माजा एक सवाल हाय कमळे. आपल्या देशात एवढे आधुनिक संत महात्मे, बाबा बुवा, श्री श्री हायेत, एवढा धुरळा उडवतेत गंगा यमुनेच्या काठी रास रचून. मंग आपल्या राजकारण्यांना टिचभरबी बुद्धी कशी देत न्हाईत गं हे देवाचे लाडके ?

क. म्हंजी ?

मं. म्हंजी ह्या वाघिणी जुपता येत्याल का न्हाई, कांय करावे बरें असं ते मार्च महिन्यात बगणार ? दुस्काळ पडणार, लोक पाणी करणार हे मागच्या न पडलेल्या पावसाळ्यातच ठरलेलं. मग आदीच का न्हाई हे ताजबीज करत म्हणते मी.

क. आगं बीजी असतेत ते. काय एकच काम असतंय व्हय तुज्या पाण्याचं. कामं काढायचे असतेत, लोकांवर ईश्वास न्हाई म्हणून आपल्याच पुतण्या-सुनांना कंत्राट द्यायचे असतेत, हिशेब ठेवायचे असतेत. उद्या निव्वळ हिशेब ठेवला न्हाई म्हणून तुम्ही म्हणणार जा तुरुंगात, पोरासोरांसोबत. हे बरोबर हाय का सांग ? आब्रूचं खोबरंच की गं ?



मं. आबू? अन ती काय असतीया? कशा सोबत खातेत? सदनसोबत का चीक्रीसोबत का पुलासोबत का खाणी सोबत.. आगं तू बगितलंस का, कसे बोटाचा यू का डब्लू करत येतेत जेलातून भायेर. जसं काय मैदान मारून आलेत अन पंचारतीनं ओवाळायचं तेवढं बाकी हाय. एवढे निर्लज्ज कसे काय असतेत लोक काय म्हणावं.

क. थांब, बोटाचा यू न्हाई करत व्ही करतेत. व्ही म्हणजे हिक्टरी, ईजय. आगं ईजयच असतोय कि गं. आपल्या शरमेवर निलाजरेपणानं, सभ्यपणावर निर्ढावलेपणानं, कायदा पाहिजे तसा वाकवू अन अन आमचं कोणी काही वाकडं करू शकत न्हाई ह्या भावनेनं मिळवलेला ईजय.

मं. खरं हाय माय तुजं.

क. काय खरं हाय? तुला काय बी कळत न्हाय बग. मी काय बी बोलावं अन तू मान डोलवावी! काय कार्यकर्ती हाईस का काय माज्या पक्षाची. आगं माणसानं कसं मस्त रहावं, खावं मिळालं तर, न्हाई तर मस्त क्रिकेट बगावं. आजकाल तर रोजच म्याच असतीया. आज काय ह्यो कप उंढा काय त्यो कप. आशी झिंग चढती बग कप कप पिऊन. तहान भूक पार इसरून जातीया. हे खरे देशभक्त आन ही खरी देशभक्ती.

मं. आगं पर किरकेट अन देशभक्तीनं पोट थोडंच भारतया कमळे.

क. मग जावं गाव सोडून. एका ठिकाणी मिळत न्हाई तर दुसरीकडे जावं. आगं केल्याने देशाटन का काय ते म्हणत्यात. मस्त जग हिंडावं, जग पाहावं. आता त्यो हल्ल्या का मल्ल्या हाय ना त्याच उदाहरण घे. त्यो बग कसा चांगलं खातो पितो, चांगल्या माणसात उठतो बसतो, त्यो संसदेत हाय, बोटीवर जातो, इमानात बसतो अन ते बी एकदम इमानदारीत. ब्यांक तर त्याची हक्काची जागा. आपले सायेब, दादा, भाऊ, भैया, म्याडम, अन्ना-अप्पा झालंच तर बहन-ताई समदे त्याचे मित्र. मल्ल्या राजकारण

खेळतो-खेळवतो, किरकेट खेळतो-खेळवतो, आजून बरेच खेळ येत्यात त्याला. लोकांची खास मदत करतो ते येगळच. उगाच न्हाई त्यो समद्यांचा लाडका. आगं जो आवडतो सर्वाना तोची आवडे ब्यांकाना. आपणच येडे कुठे जात येत न्हाई, आपलं गाव गाव करत बसताव. आपल्या खेड्यात काय ठेवलंय मला सांग. शहरात जावं तिथं सगळा ईकास वाया चाललाय निस्ता, वाया जाणाऱ्या शहरातल्या नळाच्या पाण्यावानी. कुणी भरून घ्यायला न्हाई. खरं तर आता ही खेडीबिडी मुदलात बंदच करायला पायजेलय.

मं. तुला काय याडबिड लागलंय का काय कमळे? काय बी काय बोलूलालीस?

क. हे बग मंजुळे. आपण खेड्याचे येडे. आपण काय ह्या स्मार्ट जगात रहाण्याच्या लायकीचे न्हाई. स्मार्ट शहरं त्यातली लैच स्मार्ट लोकं अन त्याच्या वर स्मार्ट मल्ल्यावादी मंडळी कुठं अन तू, मी कुठं? एक तर आपण स्वच्छ रहात न्हाई. आता तूच बग की गेलीस न्हवं पान्दीला. तुला कितीदा समजावणार सांग. स्वच्छ भारत करायला तिथं स्मार्ट मंडळी जीवाचं रान करायला लागलित, हातात झाडू घेतेत, फोटो काढतेत, वर ते छापून अणायसाठी किती कष्ट करावे लागतेत ठाव हाय का तुला. अन तू आपली ह्या सगळ्यावर तुजा टम्बरेल फिरवणार.

मं. बास झालं आं तुजा शहाणपणा कमळे. मला समजलं तुला काय म्हणायचं हाय ते.

क. काय समजलं?

मं. हेच की हक नाहक जेलात जावून येणाऱ्या कन्हैया परीस मानसं मारून जेलात न जाणारा सलमान खानच आपल्या इथं समद्यास्नी जास्ती आवडतो...

क. हां. आता कसं बोललीस. हा घे चहा ह्या गोष्टीवर.

मं. बिनपाण्याचा दिसतोय चहा बी....

■■■



## पान क्र. ५ वरून

शोषण होऊ नये म्हणून घ्यायची काळजी आणि सुरक्षितता याविषयी समजावून सांगावे. खाजगी वर्तनाबाबतची माहिती, जननेंद्रियांची स्वच्छता, भिन्नलिंगी व्यक्तीबरोबर वागताना घ्यावयाची काळजी हे विषय मुलांना शिकवावेत आणि सरावही करून घ्यावा.

चित्रे, ऑनिमेशन, व्हिडीओ, पपेट शो, बाहुल्या, इत्यादी माध्यमांचा वापर करता येईल, असे सहभागी गटातील सदस्यांनी सुचवले.

### वयात येताना मुला-मुलींमध्ये होणारे बदल -

मध्यम व सीमारेषेवरचे मतिमंदत्व असणाऱ्या मुला-मुलींना हे बदल सांगावेत. पाळीची पूर्वतयारी कशी करावी, पाळीदरम्यान आणि नियमितपणे जननेंद्रियांची स्वच्छता कशी राखावी, वापरलेल्या पॅडची विल्हेवाट कशी लावावी हे मुलींना शिकवावे. प्रत्यक्ष अनुभवासाठी मानवी पुतळा वापरून डेमो करून दाखवावा. आधी कोरडे पॅड वापरण्याचा सराव करून घेणे, नंतर ओले पॅड वापरणे, असे क्रमाने ४ दिवस करून घेतल्यास मुलींना समजू शकेल.

मुलांना शारिरीक बदलांविषयी, स्वप्नावस्थेविषयी मानवी मॉडेल, चित्रे, पोस्टर्स अशा विविध माध्यमातून हे शिकवता येईल. मानवी मॉडेलचा वापर अधिकाधिक करावा. हे विषय घेताना संवादामध्ये सहजता असावी. त्यासाठी कार्यकर्ते, पालक, शिक्षक यांना प्रशिक्षण देण्यात यावे.

### प्रेम, मैत्री, आकर्षण -

४० ते ८० बुध्यांक असणाऱ्या मुला-मुलींसोबत हा विषय घ्यावा. त्यामध्ये खालीलप्रमाणे माहिती द्यावी.

- १) वयात येताना होणारे बदल समजावून सांगावेत. हे सत्र मुला-मुलींबरोबर वेगवेगळे घ्यावे.
- २) प्रेम आणि मैत्री यातला फरक, प्रेम आणि आकर्षण यामधला फरक समजून सांगावा.

८० ते ८५ बुध्यांक असणाऱ्या मुला-मुलींचे शक्य असल्यास लग्न करता येईल. पण तज्ञांचा सल्ला, मार्गदर्शन व मदत घेऊनच लग्नासारखे विषय हाताळावेत. प्रेम, आकर्षण आणि मैत्री हा विषय समजावताना चित्रं, पोस्टर्स करून त्यांचा वापर करता येईल. शक्य असल्यास मुला-मुलींना खाजगीपणासाठी खास खोली असावी. दैनंदिन कामात त्यांना गुंतवून ठेवावे, आवडीचा विषय उपलब्ध करून द्याव; म्हणजे लैंगिक भावनांपासून मुला-मुलींचे मन दुसऱ्या गोष्टीत वळवण्यास सहाय्य होते.

### लैंगिक भावना आणि लैंगिक भावनांची अभिव्यक्ती -

सीमारेषेवरील मतिमंद मुला-मुलींना त्यांच्या लैंगिक भावना व्यक्त करता याव्यात यासाठी खालील गोष्टींचा अवलंब करता येईल.

- समुपदेशनाच्या माध्यमातून स्थळ, काळ, वेळ यांचे भान ठेवून हस्तमैथुन करण्यास, लैंगिक भावना कशा व्यक्त कराव्यात हे शिकवावे.

- शाळेतील अभ्यासक्रमात लैंगिक शिक्षणाचा समावेश करावा.
- याविषयी आठवड्यातून काही तास मुला-मुलींबरोबर वेगवेगळे सत्र घेऊन लैंगिक भावना कशा पद्धतीने व्यक्त करायच्या ते चित्रांच्या माध्यमातून तसेच आरशाचा वापर करून शिकवावे.
- दोरीवरच्या उड्या मारणे किंवा शरीराला हेलकावे देणारे खेळ खेळल्यामुळेही मुला-मुलींना समाधान मिळू शकेल.

मध्यम मतिमंदत्व असणाऱ्या मुला-मुलींना लैंगिक आनंद घेण्याच्या पद्धती समजावून सांगाय्यात. (उदा. सामाजिक भान ठेवणं, खाजगीपणा जपणं) पण ते या भावनांची अभिव्यक्ती कशा प्रकारे करतील याबाबत पालक आणि शिक्षकांपुढेही प्रश्नचिन्ह आहे. जसे मुलांना हस्तमैथुन करण्यास शिकवता येते. तसेच मुलींनाही शिकवणे शक्य आहे.

### लैंगिक शोषणापासून सुरक्षितता -

अपंग व्यक्तींचे, त्यातही मतिमंद मुला-मुलींचे लैंगिक शोषण होण्याची शक्यता अधिक असते. हे शोषण घरात, घराबाहेर, शाळेत, शाळेबाहेर असे कुठेही होऊ शकतं. त्यामुळे मुलांना घरात ठेवणं, त्यांचं शिक्षण बंद करणं हे त्यावरचे उपाय कधीच नसतात. याउलट त्यांना लैंगिक अत्याचारापासून सुरक्षित राहता यावं यासाठी सुरक्षित आणि असुरक्षित स्पर्श ओळखायला शिकवणं महत्त्वाचं आहे. लैंगिक शोषण म्हणजे काय, याबाबत मुला-मुलींना समजावून सांगावं. तसं घडत असल्यास तक्रार करण्यास शिकवावं. नाही कसं म्हणावं, मदत कशी घ्यावी, या गोष्टींचा सराव पुन्हा पुन्हा करून घ्यावा. मध्यम आणि सीमारेषेवरील मतिमंदत्व असणाऱ्या मुला-मुलींना हे शिकवता येईल. लहान वयोगटातील मुला-मुलींनाही टप्या-टप्याने आणि पुन्हा पुन्हा हे शिक्षण देत राहणं आवश्यक आहे. पुढीलप्रमाणे विभागणी करून वयोगटानुसारही मुला-मुलींना हे शिक्षण देणं शक्य आहे.

- ३ वर्षांच्या पुढे खाजगी अवयवांविषयी माहिती देणे. असुरक्षित स्पर्श केल्यास मोठ्या व्यक्तींना, शिक्षकांना सांगण्यास शिकवणे. असुरक्षित स्पर्श झाल्यास ओरडण्यास शिकवणे.
- १०-१२ वयोगटातील मुला-मुलींना सुरक्षित राहण्याच्या वेगवेगळ्या पद्धती समजावून देणे आणि त्याचा सराव करून घेणे.

साधी-सोपी उदाहरणे देणे, नाटक, गोष्टी, गाणी, चित्रं किंवा चित्रपट दाखवणे, शब्द शिकवणे (नाही, वाचवा, धावा, मदत), पुन्हा पुन्हा सांगणे; अशा पद्धतींचा व माध्यमांचा उपयोग करावा.

असे विविध मुद्दे आणि शरीर साक्षरता विषय पोचवण्याच्या पध्दती राज्यस्तरीय बैठकीत सहभागी कार्यकर्त्यांनी समोर मांडल्या.





## ‘अलिगढ’च्या निमित्ताने...

मध्यंतरी मनोज वाजपेयीच्या ‘अलिगढ’ चित्रपटाची जोरदार चर्चा झाली. हंसल मेहता दिग्दर्शित सिनेमाच्या ट्रेलरला ‘ए’ सर्टिफिकेट देऊन ते युट्यूबवर रिलीज करावं असा सेन्सॉर बोर्डाचा फतवा निघाल्यामुळे या सिनेमातल्या विषयाबाबत उलट-सुलट चर्चा सुरु झाली होती. मुळातच इंटरनेटवर, जिथे वाडेल त्या गोष्टी फ्री मिळू शकतात, वाडेल ते सिनेमे (अगदी XXX पॉर्नपासून ते फक्त भावना चाळवणारे देशी अडल्ट सिनेमे) फ्री मिळू शकतात, तिथे ‘अलिगढ’ सारख्या संवेदनशील सिनेमाच्या ट्रेलरला सर्टिफिकेट देऊन ते रिलीज करणं म्हणजे हास्यास्पदपणाचा कहर वाटतो. या पार्श्वभूमीवर, समलैंगिकतेचा विषय कवेत घेऊ पाहणाऱ्या या सिनेमाच्या निमित्ताने काही घडामोडींवर एक दृष्टीक्षेप...

‘अलिगढ’ हा सिनेमा अलिगढ विद्यापीठात मराठी शिकवणारे प्राध्यापक श्रीनिवास सिरास यांच्याबरोबर घडलेल्या सत्यघटनेवर आधारित आहे. श्रीनिवास यांच्यावर स्टिंग ऑपरेशन करून त्यांचे समलिंगी संबंध जगासमोर आणले गेले. समलिंगी संबंध हे कायद्याने गुन्हा असल्याने सिरास यांना कामावरून काढून टाकण्यात आले. त्यावरून सिरास यांनी न्यायालयाकडे दाद मागितली आणि त्यातूनच समलिंगी संबंधांना कायद्याने मान्यता मिळावी याबद्दल झगडा सुरु झाला. मुख्यतः समलैंगिकता हा विषय हाताळताना इतर अनेक मुद्द्यांना देखील हा चित्रपट स्पर्श करतो. उदाहरणार्थ, आपल्या समाजाच्या सामाजिक-सांस्कृतिक वातावरणात समलैंगिकतेकडे कशा पद्धतीने पहिले जाते किंवा आपली लैंगिकता, आपली लैंगिक ओळख यांसारख्या अत्यंत खाजगी बाबी एखाद्याने आपल्या स्वार्थासाठी किंवा कुणाच्या दबावाखाली जाऊन जगासमोर आणणे कितपत योग्य आहे? किंवा एखाद्या समाजासाठी ‘समलैंगिकता’ हा इतका टोकाचा आणि विरोधाचा विषय बनू शकतो का की ज्यामुळे एखाद्या समलैंगिक असणाऱ्या व्यक्तीला त्रास दिला जातो, नोकरी गमवावी लागते? वगैरे...

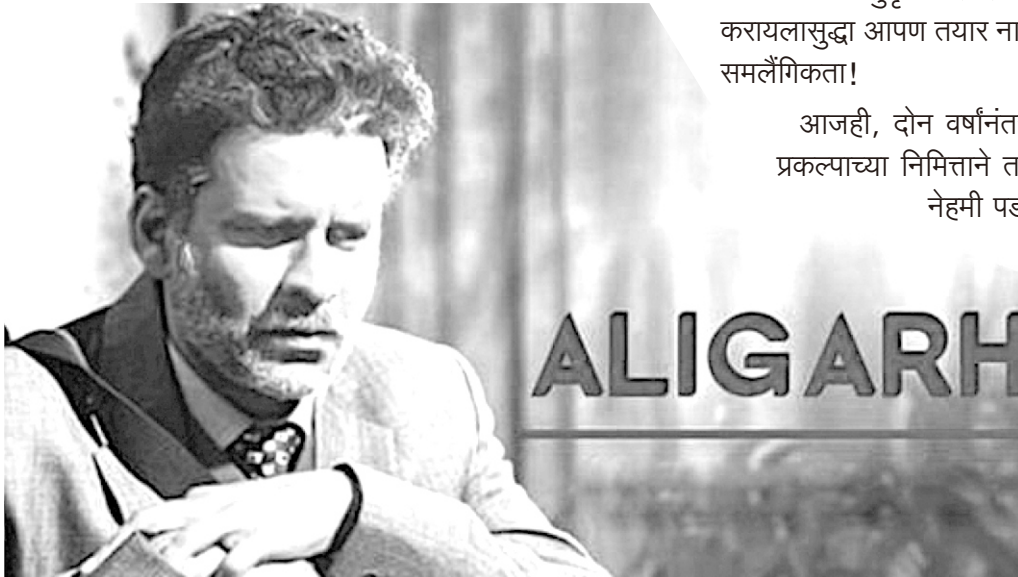
सिरास यांची भूमिका करताना मनोज वाजपेयीने अतिशय सुंदर अभिनय केला आहे. एका ६४ वर्षीय प्राध्यापकाची एकट्याने

जगतानाची होणारी घुसमट, त्याच्या शारीरिक गरजा या प्रत्येकाला तर्कसुसंगत उत्तर मिळेलच असे नाही. मात्र तरीही आपली गरज ओळखून वागणारा आणि वेळ पडल्यास आपल्या लैंगिक हक्कांसाठी लढणारा प्राध्यापक ‘सिरास’ मनोज वाजपेयीने त्याच्या प्रत्येक छटेसह रंगवला आहे. सिरास यांची स्टोरी सांगू इच्छिणाऱ्या पत्रकार दीपुचे पात्र (राजकुमार राव) त्याने विचारलेल्या प्रश्नांमधून आपल्या मनात समलैंगिकता आणि त्या अनुषंगाने आपल्या समाजाच्या विचारसरणीवर अनेक प्रश्न उपस्थित करते. ते करत असताना त्याच्या सिरास यांच्याबरोबर होत गेलेल्या जवळीकतेतून मैत्रीपलीकडच्या नात्याचा शोध घेण्याचा प्रयत्न करते. पर्यायाने एक प्रेक्षक म्हणून आपल्यालादेखील त्या नात्याचा शोध घेण्याचा प्रयत्न करायला भाग पाडते. समलैंगिकतेसारखा संवेदनशील विषय हाताळताना कोणतेही दुटप्पी धोरण न स्वीकारता, ‘पोलिटिकली करेक्ट’ न राहता चित्रपटाच्या माध्यमातून एक गोष्ट दाखवण्यात आणि वेगवेगळ्या सामाजिक प्रश्नांना हात लावण्यात दिग्दर्शक हंसल मेहता नक्कीच यशस्वी झालेत.

‘अलिगढ’ सारख्या सिनेमाचं केवळ ट्रेलर सर्टिफिकेट लावून इंटरनेटवर रिलीज करणं ही गोष्ट आपलं लक्ष एका मुख्य गोष्टीकडं वेधते. ती म्हणजे आज आपण स्वतःला कितीही प्रगतीशील, विकासाच्या दिशेने वेगाने पळणारं राष्ट्र म्हणून मिरवलं तरीही काही गोष्टी आपल्या दृष्टीने ‘नाही म्हणजे नाही’ याच स्वरूपाच्या आहेत. त्यांच्याबाबत सुदृढ तर सोडाच किमान मोकळेपणाने विचार करायलासुद्धा आपण तयार नाही. आणि त्यातली एक गोष्ट म्हणजे समलैंगिकता!

आजही, दोन वर्षांनंतर देखील तथापिच्या ‘आय सोच’ प्रकल्पाच्या निमित्ताने तरुण मुला-मुलींशी बोलताना मला नेहमी पडणारा प्रश्न म्हणजे जी गोष्ट केल्याने

आपली उत्पत्ती होते (आपलीच नव्हे तर जगातील सर्व प्राण्यांची!) त्या गोष्टीबद्दल बोलण्यासाठी आपण इतके संकुचित, आक्रस्त आणि भिडस्त का आहोत? इथे एक महत्वाचा मुद्दा उपस्थित होतो आणि तो म्हणजे जर का



चित्र : इंटरनेटवरून

लहानपणापासून आपल्या मनावर हेच ठसवलं गेलं असेल की सेक्सबद्दल उघडपणे बोलू नये किंवा सेक्स केवळ आणि केवळ पुनरुत्पादन करण्यासाठी केली जाणारी गोष्ट आहे किंवा सेक्स केवळ भिन्नलिंगी व्यक्तींमध्येच होतो (किंवा व्हायला हवा) तर आपण आपली लैंगिक ओळख कशी काय शोधणार आणि व्यक्त करणार? दुसरं म्हणजे सेक्स किंवा सेक्स संबंधित गोष्टींचा संबंध केवळ पुनरुत्पादनाबरोबर का जोडला जातो? माझ्या मते, मुळात इथूनच बोलायला सुरवात केली पाहिजे. सेक्स मग तो हेट्रोसेक्सुअल (भिन्नलिंगी) व्यक्तींमधला असो किंवा होमोसेक्सुअल (समलिंगी) व्यक्तींमधला असो, त्याचा संबंध केवळ पुनरुत्पादनाशी न लावता एक नैसर्गिक गरज (म्हणजे अन्न, वस्त्र, निवारा) किंवा आनंदाबरोबर जोडणं आपल्याला का जमत नाही? त्यातही एखादा प्राध्यापक जेव्हा समलिंगी असतो तेव्हा आपल्या संस्कृतीच्या तथाकथित मूल्यांना धक्का बसतो आणि मग समलिंगी संबंध अनैसर्गिक, विकृत, बाहेरच्या संस्कृतीमुळे आलेले असं काहीतरी म्हणलं जातं. ज्या व्यक्ती अगदी आनंदाने जगू शकतात, त्यांना अशा चौकटीमुळे प्रचंड संघर्ष करावा लागतो. मुळात समलैंगिकता, फ्री सेक्स किंवा सेक्सबद्दल उघडपणे बोलणं हे बाहेरील संस्कृतीतून आलंय असं म्हणणं हे चूकीचं आहे असं मला वाटतं. त्याचं उदाहरण म्हणून आपल्याच संस्कृतीतील एका महान ग्रंथाचे उदाहरण द्यायला आवडेल. तो महान ग्रंथ म्हणजे कामसूत्र!

मध्यंतरी माझ्या एका चित्रकार मैत्रिणीने बनारसहून (म्हणजे हिंदू संस्कृतीचे आद्य ठिकाण) कामसूत्राची (ज्यामध्ये समलिंगी संबंधांबद्दल देखील अत्यंत खुलेपणाने लिहिलं गेलं आहे.) संस्कृत आवृत्ती आणली, ती मी वाचत होतो. त्या ग्रंथात इतक्या सहजपणे सेक्ससंबंधी गोष्टी लिहिल्या आहेत, जे वाचून आपल्यालाच प्रश्न पडतो की, २०१६ सालात काय आपण खरंच पुरोगामी म्हणजे पुढारलेल्या विचारांचे म्हणवण्यासाठी योग्य आहोत का? जर का इतक्या जुन्या, भारतीय ग्रंथात सेक्सबद्दल इतक्या खुलेपणाने लिहिलं जात असेल, तर ज्या पाश्चिमात्य संस्कृतीला आपण नावं ठेवतो तसं नावं ठेवणं खरंच योग्य आहे का?

या सर्व पार्श्वभूमीवर मला असं वाटतं की, 'अलिगढ' हा चित्रपट समलिंगी संबंधांविषयी बोलण्यासाठी एक निमित्त आहे. जगभर समलिंगी संबंधांवर आधारित अनेक सिनेमे बनवले गेले आहेत. 'अलिगढ'च्या निमित्ताने कदाचित हेही चित्रपट पाहिले जातील. समलैंगिकतेबद्दलचे अनेक संवेदनशील संदर्भ त्यातून उलगडत जातील. किमान तरुणाई तरी या बंदिस्त विषयाला वाचा फोडून चर्चेची थोडी हवा देईल असं वाटतं. 'अलिगढ'च्या निमित्ताने किमान एवढं तरी व्हावं!!!

- निहार सप्रे, तथापि ट्रस्ट



## अपंगत्व आणि लैंगिकता राज्यस्तरीय बैठक

सन २००० सालापासून तथापि आरोग्याच्या क्षेत्रात काम करत आहे आणि शरीर साक्षरता हा तथापिच्या कामाचा गाभा आहे. किशोरवयीन मुलं-मुली, पालक आणि शिक्षकांसाठी शरीर साक्षरतेच्या माध्यमातून लैंगिकता शिक्षणाचा एक महत्त्वपूर्ण उपक्रम तथापि राबवत आहे. किशोरावस्थेत शरीराच्या आणि मनाच्या पातळीवर घडून येण्याच्या बदलांविषयी नॉर्मल समजल्या जाणाऱ्या मुला-मुलींप्रमाणेच अपंगत्व असणाऱ्या मुला-मुलींबरोबरही निकोप संवाद करण्याची गरज असते. या विचारांच्या पार्श्वभूमीवर २०१३ पासून तथापि ट्रस्ट अपंगत्व आणि लैंगिकता याविषयावर काम करत आहे. किशोरावस्थेतील शारीरिक आणि मानसिक बदलांविषयी शास्त्रीय आणि सकारात्मक दृष्टीकोन मुला-मुलींमध्ये तसेच त्यांच्या पालक व शिक्षकांमध्ये रुजावा, वाढीस लागवा असा तथापिचा प्रयत्न आहे.

अपंगत्व आणि लैंगिकता हा विषय वेगवेगळं अपंगत्व असणाऱ्या मुला-मुलींच्या पालक आणि शिक्षकांपर्यंत पोचावा, त्याबद्दल खुलेपणाने चर्चा व्हावी, याविषयीच्या अडचणी समजून घेता याव्यात या उद्देशातर्गत अपंगत्व आणि लैंगिकता याविषयीची राज्यस्तरीय बैठक दिनांक १३-१४ फेब्रुवारी २०१६ रोजी पुण्यात आयोजित करण्यात आली होती.

२०१३ ते २०१४ या दोन वर्षांमध्ये तथापिने अंध किशोरवयीन मुलं-मुली आणि शरीर साक्षरता हा विषय हाती घेऊन गोष्ट शरीराची... मनाची... हे संसाधन विकसित केले.

याप्रमाणेच २०१५ ते २०१६ या वर्षांमध्ये तथापिने मतिमंदत्व आणि शरीर साक्षरता हा विषय हाती घेऊन शरीर साक्षरता सर्वांसाठी हे पुस्तक मतिमंद मुला-मुलींच्या पालक व शिक्षकांसाठी विकसित केले आहे. या पुस्तकाचा प्रकाशन कार्यक्रम या राज्यस्तरीय बैठकीत १३ फेब्रुवारी २०१६ रोजी डॉ. अनिता घई यांच्या हस्ते संपन्न झाला. डॉ. अनिता घई या दिल्ली येथील आंबेडकर विद्यापीठामध्ये त्या प्राध्यापिका आहेत. स्वतःच्या अपंगत्वावर मात करत त्या अपंग व्यक्तींच्या हक्कांसाठी लढणाऱ्या कार्यकर्त्याही आहेत. यावेळी पॉइंट ऑफ व्ह्यू या मुंबईतील संस्थेच्या कार्यकारी संचालक बिशाखा दत्ता, उमेद परिवार या पुण्यातील संस्थेचे संस्थापक विश्वस्थ रमेश शहा आणि तथापि ट्रस्टच्या विश्वस्थ मेधा काळे उपस्थित होत्या.

अपंगत्व आणि लैंगिकता याविषयी तज्ञ व्यक्तींची मांडणी आणि त्यावर खुली चर्चा घेण्यात आली. यामध्ये मतिमंद मुलांचे पालक आणि परिवार सहाद्री या संस्थेचे महाराष्ट्र पातळीवरील मानद सल्लागार भाल कोरगावकर, मतिमंद मुलांचे पालक आणि रिव्हका साहिल अक्षर इन्स्टिट्यूट या मतिमंद मुलांच्या शाळेतील शिक्षक व पालक पुंडलिक आवटे, माधवी ओगले व्यावसायिक शाळेच्या मुख्याध्यापिका कलिका मुजुमदार, साधना व्हिलेज संस्थेच्या संस्थापक सदस्य मेधा टेंगशे इत्यादी अनुभवी व्यक्तींचा सहभाग होता. डॉ. उज्वल नेणे यांनी या सत्राचा अध्यक्षीय समारोप केला.

एकूणच मतिमंद मुलं-मुली वयात येताना त्यांच्यातही शारीरिक-मानसिक बदल होत असतात. पण त्यांच्या भावना व्यक्त करण्याच्या पद्धती वेगळ्या असतात. मतिमंद मुला-मुलींनाही लैंगिकता जगण्याचा हक्क असावा. त्यासाठी काही मार्ग शोधता येतील. 'लिव्ह इन रिलेशनशिप'पेक्षा 'कम्पॅनियनशिप'कडे जाण्याचा विचार करावा. त्यासाठी पालकांमध्येही याविषयी संवेदनशीलता निर्माण होणं गरजेचं आहे. मतिमंद मुला-मुलींच्या लग्नाचा विचार विविध गोष्टी विचारात घेऊन घ्यावा. लैंगिक शोषणापासून रक्षण व्हावे यासाठी सुरक्षित आणि असुरक्षित स्पर्श ओळखायला मुला-मुलींना शिकवावे. अशा प्रकारची मते तज्ञांनी व्यक्त केली.

दिनांक १४ फेब्रुवारी रोजी शरीर साक्षरता याविषयावरील सत्र सहभागी पालक-शिक्षकांसोबत घेण्यात आले आणि डॉ. अनिता घई यांच्या मुलाखतीने कार्यक्रमाचा समारोप करण्यात आला. अनिता घईंनी त्यांची कौटुंबिक पार्श्वभूमी, लहानपणापासूनची जडणघडण, त्यांचा शैक्षणिक प्रवास, त्यांचे अपंगत्वाच्या क्षेत्रातील कार्य अशा अनेक गोष्टी मुलाखतीद्वारे हळूहळू उलगडल्या. या बैठकीसाठी कोल्हापूर, यवतमाळ, नाशिक, पुणे, सिंधुदुर्ग, औरंगाबाद, गडचिरोली, सातारा, सोलापूर अशा विविध जिल्ह्यांमधून मतिमंद मुला-मुलींचे पालक, शिक्षक, समुपदेशक, कार्यकर्ते सक्रियपणे सहभागी झाले.

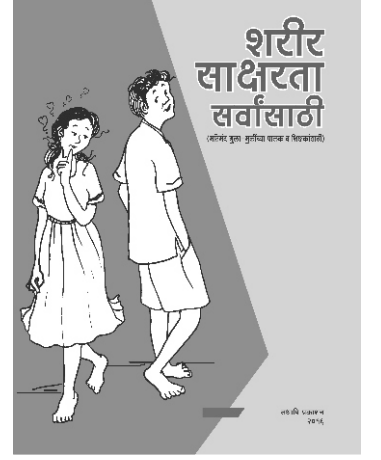




## 'शरीर साक्षरता सर्वांसाठी' (मतिमंद मुला-मुलींच्या पालक व शिक्षकांसाठी)



मागील १५ वर्षांपासून 'शरीर साक्षरता' हा तथापिच्या कामाचा गाभा बनला आहे. किशोरवयीन मुलं-मुली, पालक आणि शिक्षकांसाठी शरीर साक्षरतेच्या माध्यमातून लैंगिकता शिक्षणाचा एक महत्वपूर्ण उपक्रम तथापि राबवत आहे. सामान्य मुला-मुलींप्रमाणेच अंध, मूक-बधीर, मतिमंद असं कोणत्या ना कोणत्या कारणाने अपंगत्व असणारी मुलं-मुलीही वयात येत असतात. या वयातील शारीरिक, भावनिक या बदलांबद्दलच्या प्रश्नांचे गोंधळ त्यांच्याही मनात असणार. पण एकूण किशोरावस्थेबद्दल पालक आणि समाजामध्येही अजून तितकी जागरूकता आणि मनाचा मोकळेपणा सामान्य मुलांच्या बाबतीतही दिसत नाही. मग अपंग मुला-मुलींबाबत तर त्यांचं किशोरवय, त्यांची लैंगिकता, सुरक्षितता हे विषय दुर्लक्षितच गेले आहेत असं दिसतं. पण स्वतःचं शरीर, मन, लैंगिकता समजून घेण्याचा हक्क अपंग मुला-मुलींनाही आहे, असला पाहिजे. या विचारांच्या पार्श्वभूमीवर तथापिने २०१४ मध्ये किशोरवयीन अंध मुला-मुलींसाठी 'गोष्ट शरीराची... मनाची...' हा ब्रेल पुस्तक, सीडी, पालक व शिक्षकांसाठी मार्गदर्शिका असणारा संच प्रकाशित केला आहे.



तसंच २०१५ पासून तथापि मतिमंद मुलांच्या 'शरीर साक्षरता आणि लैंगिकता शिक्षणा' विषयी काम करत आहे. या प्रक्रियेतूनच 'शरीर साक्षरता सर्वांसाठी' (मतिमंद मुला-मुलींच्या शिक्षक व पालकांसाठी) या पुस्तकाची निर्मिती झाली आहे.

महाराष्ट्राच्या काही जिल्हयांमधून मतिमंद मुला-मुलींच्या पालक-शिक्षक आणि कार्यकर्त्यांसोबत घेण्यात आलेल्या गटचर्चांमधून पुढे आलेले मुद्दे, त्यांचे अनुभव आणि मतं या पुस्तकाच्या प्रक्रियेत महत्वपूर्ण ठरले. शरीराची ओळख, वयात येताना मुला-मुलींमध्ये होणारे बदल, मतिमंद मुला-मुलींचं वयात येणं, लैंगिक भावना व्यक्त करण्याच्या पद्धती, लैंगिकता व्यक्त करण्यासाठीचे पर्याय, लैंगिक शोषण आणि त्यापासून सुरक्षितता हे विषय पुस्तकातून मांडण्यात आले आहेत. या क्षेत्रातील अनुभवी व्यक्तींचे लेख, मुलाखती हा 'शरीर साक्षरता सर्वांसाठी' या पुस्तकाचा महत्वपूर्ण भाग आहे. या प्रक्रियेचा पुढचा टप्पा मतिमंद मुला-मुलींसाठी शरीर साक्षरता शिक्षणाचं संसाधन विकसित करण्याचा असणार आहे. यासाठी पालक, शिक्षक, कार्यकर्त्यांचा सहभाग आवश्यक आहे. 'शरीर साक्षरता सर्वांसाठी' या पुस्तकाची किंमत २०० रु. असून तथापि ट्रस्टच्या कार्यालयात पुस्तक विक्रीसाठी उपलब्ध आहे. पुस्तकाबद्दलच्या आपल्या प्रतिक्रिया जरूर कळवा.

## सम्यकची 'मर्जी' हेल्पलाईन

आपल्याकडे आजही अनेक महिलांना सुरक्षित गर्भपात कुठं करायचा, तो कसा होतो, गर्भधारणा होऊ नये म्हणून काय करायचं याबद्दल माहिती नसते किंवा त्यांना मिळालेली माहिती योग्य असेलच याची खात्री नसते. माहितीअभावी अनेक महिला गरोदरपण नको असेल तर असुरक्षित गर्भपाताचा मार्ग अवलंबतात. याचा त्यांच्या आरोग्यावर गंभीर परिणाम होतो. काही वेळेला हे प्रयत्न जीवावरही बेतू शकतात. म्हणूनच महिलांना गर्भनिरोधक साधने आणि गर्भपातासंबंधी असणाऱ्या प्रश्नांना योग्य उत्तर देण्यासाठी सम्यक या संस्थेमार्फत 'मर्जी' हॉटलाईन सुरू केली आहे. या हॉटलाईनमार्फत पुढील विषयांवर माहिती दिली जाते.

- गर्भनिरोधके, गर्भनिरोधकांचे प्रकार, ही निरोधकं कुठं मिळतात, ती कशी वापरायची.
- गर्भपाताबद्दल तांत्रिक माहिती व गर्भपाताच्या कायद्याबद्दलची माहिती
- गर्भपाताच्या सेवा पुरविणारी सरकारमान्य व खाजगी गर्भपात केंद्र
- गरज पडल्यास सुरक्षित आणि कायदेशीर गर्भपाताच्या सेवा पुरविणाऱ्या सरकारी किंवा खाजगी सेवांकडे गर्भपात करून मिळण्यासाठी संदर्भसेवा.

हेल्पलाईन ची वेळ सोमवार ते शुक्रवार, सकाळी १० ते सायंकाळी ६.

हेल्पलाईन फोन क्र. ९०७५ ७६४ ७६३ या क्रमांकावर फोन करणाऱ्या व्यक्तीचे नाव व इतर माहिती संपूर्णपणे गोपनीय ठेवली जाते. पुरुषही या हॉटलाईनवर फोन करू शकतात. त्यांना तांत्रिक माहिती दिली जाईल, परंतु प्रत्यक्ष मदतीची गरज असेल तर यासंदर्भातील सर्व माहिती फक्त गरोदर महिलेलाच दिली जाते.



## दिल खोल चुप्पी तोड !!!

समाजात लैंगिक शोषण, छेडछाड, बलात्कार अशा घटना वाढत असताना तरुणाईवर या सगळ्याचा होणारा परिणाम जाणून घेण्याची गरज निर्माण झाली आहे. लिंग गुणोत्तराची विषम आकडेवारी, वाढत्या हिंसाचाराच्या घटना आणि तंत्रज्ञानाची प्रगती या वरवर वेगवेगळ्या वाटणाऱ्या मुद्द्यांचा कसा घनिष्ठ संबंध आहे, हे पुढील उदाहरणावरून स्पष्ट होईल. कॉलेजमध्ये मुलं छेड काढतात, म्हणून मुलींचं शिक्षण बंद केलं जातं, मुलींच्या सामाजिक असुरक्षिततेमुळे मुलींना जन्माआधीच संपवून टाकलं जातं आणि सोशल मीडियावर केल्या जाणाऱ्या छेडछाडीमुळे मुलींच्या आत्महत्याही होतात...!

अशा हिंसक आणि असुरक्षित वातावरणात सापडलेल्या तरुणाईला नेमकं काय वाटतं, हे जाणून घेण्यासाठी या वर्षभरात तथापिच्या 'आय सोच' प्रकल्पांतर्गत पुण्यातील काही महाविद्यालयांमध्ये 'नो फियर, नो शेम' हे अभियान राबविण्यात आलं. या अभियानातून मुलांना काय गवसलं हे जाणून घेण्यासाठी 'दिल खोल, चुप्पी तोड' या कार्यक्रमांतर्गत व्यासपीठ उपलब्ध करून देण्यात आलं.

छेडछाडीची कारणं, त्यामागची मानसिकता, परिणाम, हे मुद्दे घेऊन मुला-मुलींनी स्वतः छोटी - छोटी नाटकं लिहिली, सादर केली, गाणी बसवली. यातून असं दिसून आलं की, हिंसक आणि बेजबाबदार वर्तन करण्याच्या तरुणाईमध्ये संवेदनशील जाणीवा असणारी तरुणाईदेखील आहे. एस.एन.डी.टी.च्या विद्यार्थीनींनी लिंग निवड चाचणी पासून ते स्त्रियांचे

वस्तूकरण हे प्रश्न नाटकातून उलगडून दाखवले. तर गरवारे महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांनी शारीरिक वेगळेपणातून होणारी छेडछाड हा लघुपट सादर केला. एकूण सादरीकरणातून स्त्रियांवर होणारे शोषण, स्त्री-पुरुष असमानता, लिंग निदान, प्रेमभंग, कॉलेजमधील छेडछाड, लैंगिकतेविषयी तरुणाईचे विचार अशा विविध सामाजिक पैलूंवर तरुणाई व्यक्त होत होती. ज्या समाजात लैंगिकता या विषयावर बोलणं वाईट मानलं जातं, तिथं ही मुलं-मुली लैंगिकतेविषयीचे शास्त्रीय आणि सकारात्मक दृष्टीकोन समजून घेण्याचा आणि स्वतःमध्ये रुजवण्याचा प्रयत्न करत आहेत. पण समाजातील अधिकाधिक तरुणाईपर्यंत पोहचण्यासाठी अशी अनेक 'व्यासपीठ' निर्माण होणं गरजेचं आहे. म्हणूनच अनेकांचे हात एकत्र येऊन काम करण्याची गरज आहे!

■■■



**तथापि**  
स्त्रिया आणि आरोग्य  
संसाधन संवर्धन

**तथापि ट्रस्ट,**

रेणूप्रकाश ए, तिसरा मजला, नागनाथ पाराजवळ,

८१७, सदाशिव पेठ, पुणे ४११०३०

दूरध्वनी : 020 - 24431106 / 24430057

ईमेल : tathapi@gmail.com

वेबसाईट : www.tathapi.org

letstalksexuality.com

अंकातील प्रत्येक मताशी तथापि संस्था सहमत असेलच असे नाही. अंकाचा व संस्थेचा उल्लेख करून कोणालाही या अंकातील माहितीचा वापर करता येईल.

जिव्हाळा देणगी वर्गणी: वार्षिक - रु. ३५,

तीन वर्षासाठी - रु. १००

PRINTED MATTER

बुक पोस्ट

खाजगी वितरणासाठी

तथापिचा जिव्हाळा/अंक ४२, जानेवारी-मार्च २०१६